

Формування методичного простору в бібліотечному середовищі України у пострадянський період

У статті розглядаються процеси формування методичної діяльності у бібліотечній справі України з 1991 р. і дотепер, а саме: створення нової організаційної структури методичної служби, трансформації методичних функцій; аналізуються нові тенденції, сучасні форми та методи методичної діяльності.

Наприкінці 1980 – на початку 1990-х років методична служба бібліотек України зіткнулася зі значними проблемами. Кардинальні політичні зміни в суспільстві – розпад СРСР, формування державних інституцій незалежної України, нового державного устрою призвели до руйнації всієї системи координат, у межах якої існували бібліотеки. Методична діяльність – це той напрямок, який в той час найбільше піддавався критиці як уособлення командно-адміністративної системи управління. Методична служба сприймалася як форма ідеологічного диктату, нав'язування бібліотекам шаблонності, трафаретності, безальтернативності в діях. Взагалі методична діяльність, що існувала за радянських часів, – явище суперечливе. З одного боку, вона була каталізатором бібліотечної справи, забезпечувала системний характер її розвитку, доступність усіх видів методичної допомоги. З іншого боку, методи роботи служби – це інструмент керівництва і контролю за бібліотеками, невід'ємна складова радянського типу управління державою. У фа-

ховій бібліотечній пресі навіть дискутувалося питання щодо необхідності такої служби як методична, пропонувалося ліквідувати і її систему, і структури. Це спричинило на нетривалий час згасання методичної діяльності у бібліотеках України.

Багато бібліотек реорганізували методичні відділи у служби маркетингу, менеджменту, реклами бібліотечних послуг, проблемно-дослідницькі тощо. Нерідко такі перейменування не супроводжувалися змінами функцій відділів, хоча інколи зміни були суттєвими. Методичні центри почали втрачати вплив на бібліотеки. Невизначеність статусу методичної служби, тривала нестача коштів, що не давало можливості регулярно відвідувати бібліотеки; скорочення штатів методистів призвели до сумних наслідків. У 1990-х роках у публічних бібліотеках Харкова були майже повністю вилучені зі штатного розпису посади методистів. На всі публічні бібліотеки міста залишилося лише три методисти тільки у Центральній міській бібліотеці. В інших регіонах України ситуація була аналогічною. Внаслідок цієї ситуації бібліотечні заклади отримали певну

**Галина
Ковальчук,**

методист Харківської
державної
наукової бібліотеки
ім. В. Г. Короленка

свободу і змушені були вирішувати багато важливих питань самотужки. Не всім колективам це було під силу. Сильні, творчі колективи долали труднощі, але їм важко було без допомоги методичних центрів.

Тому поступово прийшло усвідомлення того, що методична служба себе не вичерпала, що жодна бібліотека не в змозі самостійно відстежувати, опановувати та впроваджувати новації за різними напрямками роботи, узагальнювати та надавати рекомендації щодо їх використання, аналізувати роботу бібліотек мережі, здійснювати прогнозування. Стало очевидним, що без ідеологічного навантаження методична діяльність, як і раніше, зберігає свою сутність і важливі системні функції, які підтримують цілісність бібліотечної системи.

Водночас почала руйнуватися організаційна структура системи методичного забезпечення: втрачено було всеосяжні, методичні центри, які виконували синтезуючі функції, акумулювали інформацію про діяльність вітчизняних бібліотек різних рівнів. Особливістю системи методичного забезпечення в Україні було існування так званих зональних методичних центрів. Згідно з постановою від 1964 р. Комісії Міністерства культури УРСР «Про роботу наукових бібліотек і визначення напрямів їх діяльності на допомогу бібліотекам республіки», «Положення про організацію науково-методичної, бібліографічної роботи наукових бібліотек на допомогу бібліотекам республіки» (затвердженим Міністерством культури УРСР у 1964 р.) Державна республіканська бібліотека УРСР ім. К.П.Р.С., Державна історична бібліотека УРСР, Львівська державна наукова бібліотека ім. В. Стефаніка, Одеська і Харківська державні наукові бібліотеки здійснювали організаційно-методичне керівництво бібліотеками республіки шляхом ведення комплексу питань з ор-

ганізації пропаганди літератури з окремих галузей знань та шляхом здійснення методичного керівництва бібліотеками в окремих групах областей.

Але, починаючи з 1990-х років, зональні методичні центри України поступово втратили вплив на бібліотеки. Насамперед, фінансові проблеми перешкождали регулярно відвідувати бібліотеки своїх регіонів для надання методичної допомоги. Іншою причиною була повна розгубленість методистів зональних центрів перед новими реаліями, неготовність швидко реагувати на виклики часу.

Існували й об'єктивні причини втрати впливу. Так, наприклад, Харківська державна наукова бібліотека (ХДНБ) імені В.Г.Короленка здійснювала організаційно-методичне керівництво бібліотеками України з питань пропаганди літератури з техніки. Але з 1991 р. структура економіки України почала радикально змінюватися: розпочалися процеси деіндустріалізації, закривались підприємства, потреби в технічних знаннях різко зменшилися.

Хоча спроби зберегти свій вплив на бібліотеки східного регіону України у ХДНБ були здійснені. Методисти бібліотеки, всупереч обмеженим фінансовим можливостям, все ж намагалися відвідувати регіон, вивчати й узагальнювати досвід колег, надавати методичну допомогу. Результатом цієї роботи була серія методичних посібників «У бібліотеках Східної України», підготовлених у 2002–2011 рр. У цих виданнях висвітлювалися такі питання: фандрейзинг у бібліотеках, інтернет-центри публічних бібліотек, краєзнавча діяльність, проблеми методичного забезпечення бібліотек, бібліотечно-інформаційне забезпечення виробничої сфери, економіки, бізнесу та ін.

Інший зональний методичний центр – Одеська державна наукова бібліотека імені М. Горького з

1964 р. була визначена як методичний центр для бібліотек України з пропаганди природничо-наукової літератури та атеїзму. Бібліотеці вдалося зберегти за собою напрямок з популяризації природничо-наукових та екологічних знань, замість атеїзму забезпечувати методичною допомогою релігієзнавче просвітництво. Діяльність інших методичних зональних центрів фактично припинилася. Методичні центри державного рівня теж не відразу зреагували на те, що стали головними у цій системі, і на певний час звузили свої функції. Минув час перш ніж вони стали повноцінними методичними центрами.

Не отримуючи достатньої методичної допомоги від методичних центрів вищого рівня обласні та інші низові методичні центри змушені були займатися методичним самозабезпеченням. Тобто, змінився статус і роль колишніх ланок єдиної системи методичного забезпечення. Базовий процес методичного забезпечення фактично почав здійснюватися на трьох рівнях: всеукраїнському, обласному і низовому.

Під впливом об'єктивних чинників змінювалася не тільки організаційна система, але й характер методичної роботи. Перехід від методиста-інспектора до методиста-експерта, консультанта змінив взаємостосунки між методистами та бібліотечними працівниками, що стали партнерськими. Відсутність диктату, заданості однакових для всіх «правил гри» сприяла тому, що кожна бібліотека змогла обирати свої, властиві тільки їй, варіанти існування.

Процес трансформації методичної служби в Україні здійснювався стихійно, конструктивної програми її модернізації бібліотечна спільнота не запропонувала. Не відбулося оновлення нормативно-правового забезпечення сфери методичної діяльності. І зараз сфе-

ра методичної діяльності в Україні нічим не регулюється, порядок її функціонування, на жаль, нормативно не розроблений. З часом після нетривалого занепаду методичної служби відбувся її певний ренесанс. У назви деяких відділів повернувся термін «методичний». Робота методистів почала наповнювалась новим змістом.

Одночасно спостерігалось розширення методичного простору за рахунок небібліотечних структур. Першими такими структурами стали громадські бібліотечні товариства. Одним із них було Харківське бібліотечне товариство (ХБТ), створене у 1990 р., що ставило завдання сприяти розширенню співробітництва бібліотек, їх кооперації та координації. Важливу роль у налагодженні комунікації між бібліотеками різних видів відіграла секція науково-методичної роботи при ХБТ, створена у 1997 р. З 2011 р. секція продовжує працювати при Харківському відділенні Української бібліотечної асоціації (УБА).

У 1995 р. відбулася установча конференція УБА, яка розпочала здійснювати методичну діяльність, беручи участь у розробці методичних і нормативних документів, ініціюючи інноваційні проекти, активно займаючись адвокацією, підвищенням кваліфікації бібліотечних працівників. УБА у 2002 р. спільно з Національною академією керівних кадрів культури і мистецтв заснували Центр безперервної інформаційно-бібліотечної освіти, в якому навчаються бібліотечні працівники. УБА співпрацює з вітчизняними та закордонними фондами, організаціями (фонд «Відродження», Рада міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX), Інститут відкритого суспільства, Британська Рада, Гете-Інститут, Посольство США в Україні). З їх допомогою були реалізовані проекти, які дали можливість осучаснити роботу українських бібліотек. УБА виступила партне-

ром у реалізації одного з найбільш масштабних міжнародних проектів в Україні – «Бібліоміст». Завдяки цій програмі в Україні відкрито й оснащено сучасною комп'ютерною технікою 25 тренінгових центрів, за допомогою яких підвищився рівень комп'ютерної грамотності не тільки читачів, але й бібліотечних працівників. Дякуючи «Бібліомісту», бібліотекарі отримали змогу брати участь у різних програмах професійного розвитку, у різноманітних онлайн конкурсах. Все це сприяло формуванню нового професійного світогляду методистів.

Сучасна методична практика відрізняється різноманітністю змісту, форм, методів, продуктів методичної діяльності. Традиційні напрямки методичної діяльності залишилися, а саме: аналізування діяльності бібліотек, методичний моніторинг, виявлення і впровадження інновацій, розробка методик і підготовка методичних матеріалів, організація безперервної освіти бібліотечних кадрів. З'явилися і розвиваються не властиві раніше методичній службі такі напрямки, як прогнозування, проектно-програмна діяльність, рекламна діяльність, паблік-релейшнз.

Базовим для методичної діяльності завжди був аналітичний напрямок, він таким залишається і зараз. Саме на основі аналізу будується вся система методичної роботи. Обласні наукові бібліотеки щороку готують статистичні збірники та аналітичні огляди, експертно-діагностичні аналізи діяльності бібліотек області, наприклад: «Діяльність бібліотек Івано-Франківщини ... рік», «Бібліотеки Вінниччини у ... році», «Волинь бібліотечна ... рік», «Методичний центр ОУНБ» рекомендує» (Дніпропетровська ОУНБ), «У нас в бібліотеках» (Закарпатська ОУНБ) тощо.

Особливістю сучасного періоду є збільшення обсягу видань науково-методичного характеру.

Видається велика кількість методичних рекомендацій різної тематики, наприклад: «Індивідуальне обслуговування читачів: імідж та етика професійної поведінки бібліотекаря» (методика проведення тренінгу для бібліотекарів, Чернівецька ОУНБ), «Організація бібліотечних фондів публічних бібліотек» (Рівненська ОУНБ), «Бібліотека об'єднує молодь: форми і методи обслуговування молоді» (Чернівецька ОУНБ), «Соціальне партнерство – формула успіху сучасної бібліотеки» (Черкаська ОУНБ). В областях видаються навіть продовжувані професійні видання, професійні журнали, зокрема: «Бібліотечна Дніпропетровщина», «Бібліотечна орбіта» (Кіровоградська ОУНБ), «Бібліотечна практика» (Миколаївська ОУНБ), «Калейдоскоп досвіду» (Херсонська ОУНБ).

Активізувався й осучаснився навчально-методичний напрямок. Радикально на нього вплинули інформаційні технології. Широке розповсюдження отримали дистанційні форми навчання, зокрема: інтернет-конференції, онлайн тренінги, вебіари («Бібліотечне обслуговування: нова реальність», «Модернізація бібліотечних фондів» – Хмельницька ОУНБ), творчі майстерні методистів (Волинська ОУНБ), скайп-зустрічі, онлайн клуби методистів (Хмельницька ОУНБ – «Сучасний методист»), відео-конференції («Маркетинг у соціальних мережах: сучасні тренди та вимоги просування» – Рівненська ОУНБ), електронні дистанційні курси («Основи моніторингу та оцінки діяльності публічних бібліотек», «Адвокація», «Бібліотеки – мости до е-урядування» – Миколаївська ОУНБ).

Важливо також і те, що віртуальне середовище надало великі можливості для самостійного професійного розвитку завдяки наявності на сайтах методичних центрів повнотекстових версій

професійних видань, інформації про конкурси, проекти, конференції, а також нагоду під'єднатися до заходів в онлайн-режимі. Дистанційні форми навчальних занять дозволяють бібліотекам незалежно від території, без додаткових витрат брати участь у навчальних заходах, причому не лише свого методичного центру, але й будь-якого. Наявність відеоархівів конференцій, семінарів, тренінгів дозволяє повертатися до них індивідуально.

Професійний розвиток продовжує здійснюватися не лише у віртуальному, але й у традиційному режимі – в обласній школі бібліотечних інновацій (Чернівецька ОУНБ), школі бібліотечного лідера (Рівненська ОУНБ), обласній квітневій школі методиста, обласній травневій школі керівника-лідера, обласній виїзній проблемно-творчій лабораторії (Дніпропетровська ОУНБ), обласному конкурсі бібліотечних ініціатив «Сучасна бібліотека: розвиваємо місцеві громади» (Хмельницька ОУНБ), різноманітних тренінгах, ділових іграх тощо.

На науково-методичну діяльність все більше впливає електронне середовище, відкриваючи нові можливості для її ефективного здійснення. Основними майданчиками науково-методичної діяльності зараз стали сайти, портали, соціальні медіа (блоги, сторінки у соціальних мережах, форуми тощо).

Більшість головних методичних центрів України створили окремі сторінки на бібліотечних сайтах, присвячених методичній діяльності, наприклад: «Бібліотечному фахівцю», «Бібліотекарю», «Методист on-line», «На допомогу бібліотекарю», «Фахівці бібліосервісу» тощо. 70% ОУНБ мають такі тематичні модулі. Першою розпочала цю діяльність Національна парламентська бібліотека України, створивши у 2004 р. методичний модуль «Бібліотекар України». Сьогодні – це самостійний інформаційний ре-

сурс, відомий як методичний сайт «Бібліотечному фахівцю», на якому представлена велика кількість короткої інформації для бібліотекарів, а також надається можливість отримати віртуальні консультації з різних напрямків бібліотечної роботи.

На тематичних модулях бібліотек України зосереджений значний масив матеріалів, що є необхідним для методистів, зокрема: з питань законодавчого забезпечення галузі, професійного розвитку (програми конференцій, семінарів, тренінгів), узагальнений досвід роботи бібліотек, видавнича діяльність, результати бібліотечних конкурсів, методичні рекомендації. Матеріали методичного характеру зосереджені також і на сайті УБА, де виставляється інформація для підвищення кваліфікації, висвітлюються новини бібліотечного середовища України тощо.

Популярною формою мережевої комунікації стали такі бібліотечні блоги: «Бібліометодистка» (Хмельницька ОУНБ), «Методичний блог» (Рівненська ОУНБ), «Бібліосвіт міста» (Запорізька ОУНБ) та ін. У бібліотечному середовищі України їх небагато, хоча вони не є складними у створенні, підтримці, наповненні. Зараз більш розповсюдженими стають бібліотечні сторінки у Facebook.

Інформаційні технології суттєво вплинули на базові функції методичної діяльності – аналітичну, навчальну, інформаційну, комунікаційну. Моніторинг діяльності бібліотек можна здійснювати, використовуючи інформацію, виставлену на бібліотечних сайтах. Обстеження бібліотек перемістилося у віртуальне середовище, а це скорочує кількість виїздів безпосередньо до бібліотек. З'явилися принципово інші способи інформування бібліотекарів і організації доступу до фахової інформації, а саме: повні тексти статей з професійних видань, правових документів, доповідей, до-

відкових матеріалів. Переміщення методичних ресурсів в електронне середовище робить їх більш доступними.

У навчально-методичну діяльність методистів активно впроваджуються сучасні дистанційні форми, які підняли її на якісно новий рівень. В електронному середовищі здійснюється методичне консультування через скайп, електронну пошту, соціальні мережі. Дистанційні форми спілкування зробили цю діяльність більш оперативною. Віртуальне методичне середовище формує нові ролі методиста, серед яких – куратор контенту, редактор сайту, навігатор мережевих ресурсів тощо.

Активне використання методистами сучасного інструментарію – інформаційних технологій – зробило методичну діяльність більш динамічною, доступною для великої кількості бібліотек, відкрило можливості для подальшої трансформації методичних служб у сучасний варіант – дистанційні консалтингові.

Протягом останніх 27 років методична діяльність довела свою гнучкість, спроможність методистів відмовлятися від застарілих стереотипів, знаходити сучасні пріоритети у змісті, формах роботи. А от відчутної професійної уваги до проблем методичної діяльності бібліотек не спостерігається. Відсутні дискусії на сторінках фахових видань, у соціальних мережах. Дуже рідко з'являються проблемні статті з питань методичної роботи, а коли з'являються (як наприклад: Соцков О. В. Що нам робити з методичною службою бібліотек? Роздуми вголос // Бібл. форум України. – 2015. – № 1. – С. 38–39), то проходять повз увагу фахівців.

Методична діяльність перестала бути предметом обговорення на науково-практичних конференціях. Єдина в Україні за останні десятиліття науково-практична конференція

«Методична діяльність бібліотек: традиції, інновації, перспективи» була організована і проведена в ХДНБ у 2004 р. Конференція була довгоочікуваною і затребуваною у керівників бібліотек та фахівців методичних служб.

Деякі аспекти методичної роботи обговорювалися на міжнародних наукових читаннях «Українське бібліотекознавство в українському вимірі», організованому ХДНБ з нагоди 105-річчя відділу бібліотекознавства у 2011 р. На цьому заході виступали з доповідями представники бібліотек-методичних центрів України, науковці Харківської державної академії культури.

З 2007 р. один раз на два роки Національна парламентська бібліотека України, а нині Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого, проводить «Школу методиста», на яку запрошуються представники національних, державних, обласних бібліотек Міністерства культури України. Школі не тільки вдається підтримувати стійкий інтерес до методичних проблем, але й допомагати їх вирішувати.

Методична діяльність в Україні потребує унормування, оновлення нормативно-правової бази. Було б

доцільно підготувати комплекс регламентуючих документів (наприклад: «Науково-методична діяльність бібліотек-методичних центрів», «Примірний порядок функціонування системи методичного забезпечення бібліотек в Україні», де визначити місце методичних центрів у системі методичного забезпечення, види методичних послуг, індикатори методичної діяльності). Існує потреба у розробці документів, що регламентують технологічні аспекти методичної роботи в умовах електронних технологій (критерії оцінки роботи методистів в Інтернеті, експертиза створених електронних ресурсів тощо).

У 1990-х роках, під час руйнації бібліотечної системи України, коли зникали цілі мережі бібліотек (партійні, профспілкові), деякі бібліотеки втратили свої методичні центри, наприклад, низові технічні бібліотеки. Тому актуальною стала ідея створення на регіональному рівні об'єднаних методичних центрів для бібліотек різних систем і відомств, зокрема, спеціальної координаційної служби для бібліотек великого міста. Прикладом формування таких нетрадиційних форматів методичного впливу є координаційна

діяльність бібліотек різних систем м. Харкова.

Функцію координації виконує секція науково-методичної та науково-дослідної роботи спочатку Харківського бібліотечного товариства, а з 2011 р. при Харківському відділенні УБА, яка щороку складає та затверджує «Зведений план науково-методичної та науково-дослідної діяльності методичних центрів, громадських бібліотечних об'єднань м. Харкова». Таким чином упорядковується координація науково-методичної діяльності головних методичних центрів м. Харкова.

Отже, методична діяльність українських бібліотек не втратила значення. Головним змістовним елементом методичної служби, як і раніше, залишилася розробка методики бібліотечної роботи, основним завданням зараз є надання реальної методичної допомоги, яка базується на вивченні потреб бібліотек у методичних послугах. Методисти мають навчити бібліотекарів працювати на випередження, щоб не тільки сьогодні відстояти своє місце книгозбірень «під сонцем», але і завоювати авторитет у суспільстві завтрашнього дня.

Використані джерела

1. Греськів О. Науково-методична діяльність у контексті функціонування сучасної бібліотеки / О. Греськів // Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника: історія і сучасність : доп. та повідомл. міжнар. наук. конф. (28 – 30 жовтня 2010 р.). – Львів, 2010. – С. 73–76.
2. Животовська В. Науково-методична діяльність бібліотек: традиції, інновації, перспективи / В. Животовська // Бібл. форум України. – 2005. – № 2. – С. 24–27.
3. Куніч О. П. Методична робота ХДНБ ім. В. Г. Короленка: становлення, тенденції розвитку / О. П. Куніч // Методична діяльність бібліотек: традиції, інновації, перспективи : матеріали регіон. наук.-практ. конф. 2 листоп. 2004 р. (до 100-річчя від. бібліотекознавства) / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. – Харків, 2005. – С. 3–37.
4. Лобузін К. Шляхи інтеграції бібліотечної діяльності до онлайн-середовища / К. Лобузін // Вісн. Кн. палати. – 2012. – № 7. – С. 30–34.
5. Луньова І. Є. Науково-методична діяльність Дніпропетровської ОУНБ: історія, аспекти модернізації, практичний досвід / І. Є. Луньова // Українське бібліотекознавство в історичному вимірі: до 140-річчя від дня народження Л. Б. Хавкіної : (за матеріалами Міжнар. наук. читань з нагоди 105 річчя від. бібліотекознавства) / Держ. закл. «Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка». – Харків, 2012. – С. 70–75.
6. Мудроха В. О. Методична діяльність бібліотек: сучасний стан та проблеми / В. О. Мудроха // Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства : матеріали наук.-практ. конф. – Львів, 2010. – С. 326–335.
7. Новальська Т. Шляхи вирішення проблем дефіциту кваліфікованих кадрів у бібліотеках України / Т. Новальська, Н. Бачинська // Вісн. Кн. палати. – 2015. – № 6. – С. 18–20.
8. Цуріна І. О. Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій: метод. аспект / І. О. Цуріна // Українське бібліотекознавство в історичному вимірі: до 140-річчя від дня народження Л. Б. Хавкіної : (за матеріалами Міжнар. наук. читань з нагоди 105-ї річчя від. бібліотекознавства) / Держ. закл. «Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка». – Харків, 2012. – С. 70–75.